Fekete doboz

„Ha egyszer megállapítottuk, hogy nem kell hazudnunk, még mindig hátra van, hogy lássuk, kell-e bármit is közölnünk, s ha igen, milyen formában."

(Sissela Bok: A hazugság)

„Ezt a filmet a magyar filmművészek 1956 júliusában készítették."

A feliratot alig néhány nappal ezelőtt — egy filmbemutatón olvastam.

Fizetett hirdetés a Magyarország idei 41. számából: „Hiteles történet a koncepciós perek idejéből. KESERŰ IGAZSÁG. Mennyit ér a becsület? Van-e határa a rágalomnak? Várkonyi Zoltán 1956-ban készült filmjének bemutatója. KESERŰ IGAZSÁG. Főszerepben: Gábor Miklós, Bessenyei Ferenc és Ruttkai Éva."

A moziban, igaz, délutáni előadás van, még félház sincs. Amikor pedig másfél óra múlva befejeződik — szigorúan mai szemmel minősítve — a döbbenetesen didaktikus, primitíven szimbolizáló, gyermetegen ártatlan és átlátszóan „jófiús" — tanmese-történetecske, szinte azonnal a fekete doboz jut eszembe. A repülőgépek legendás, közismert fekete doboza, amely a szükséges repülési, haladási adatokat tartalmazza, s ami szerencsétlenség bekövetkezése esetén utólag is képes dokumentálni az okokat, a konstrukció eredetijét és elromlását, az egész folyamatot, a maga megdönthetetlenül igaz és letagadhatatlanul megrázó, tragikus valóságában.

Fogalmam sincs persze, fekete lehetett-e az a doboz, amelyben Várkonyi Zoltán filmjét harminc esztendőn át kandi nézőszemek elől gondosan elrejtették. Azzal együtt meggyőződésem: fekete volt az bizony. Akár a repülőgépek szóbanforgó, bár az eredeti szándék szerint egészen más célokat szolgáló doboza. Merthogy benne volt abban minden, ami csak az előrehaladáshoz, az út megtételéhez szükséges adatokat — no meg az egész utazó szerkezet konstrukciós részleteinek komoly bajait tartalmazta. A Keserű igazság fekete doboza pontosan olyan volt, mint a világon minden keserű igazság feketedoboza. Lévén, hogy tényleg nincs ám új a Nap alatt, csak erről hajlamosak vagyunk báván megfeledkezni. Mint oly sok egyébről is.

Egyébként teljesen lényegtelen, s a tiltott gyümölcs pikantériájának egészen kiábrándító, savanykás ízét adja, ami tartalmilag ebben az 56 forrongó magyar nyarán készült filmben található. A szocializmus építményét jelképező siló építése körüli konfliktusok, s az allegória körül kavargó figurák — élükön a Rákosi Mátyást (vagy éppen Sztálint) több mint illedelmesen jelző kiskirály-mérnök alakjával — alig érdemelnének illusztratív említésnél többet, az egész, lassacskán megszokott filmpremierkésés tényével együtt, ha... ha nem játszana lényegi szerepet az ügyben az a fránya fekete doboz. Az a többszörösen is jelképes értelmű. Ami most jóval többet jelent egy, ma már bizton megállapítható, „csak" rendkívül jószándékúan figyelmeztető, úgyahogy bátor, a kor esztétikai kívánalmai szerint igen jól, igényesen, nagy eszmeimorális lelkesedéssel és nekibuzdulással elkészített magyar film utólagos kálváriájánál.

Figyelmeztetést említettem az előbb: a Keserű igazság sokféle keserű igazsága közül az egyik olyasféleképpen is megfogalmazható (sőt, tulajdonképpen a film mondandója így is lefordítható, hogy: emberek, vigyázzunk, ezzel a szocializmussal itten roppant nagy baj történt, az ellene elkövetett merényletet szemben erőteljesen és határozottan föl kell lépnünk, ennek pedig előfeltétele, hogy tisztában legyünk magával a merénylet tényével, egyáltalán lássuk be, hogy erről van szó.

És itt, ekkor, pontosabban ezután jött a fekete doboz. Harminc évig. Most, hogy — számunkra, nézők számára — megtalálták: pontosan, hiánytalanul benne van minden. Az adott kor és következményei. A magyar filmművészek töretlen erkölcsi indíttatásának gyökerei és későbbi gyönyörű lombjai. A szűkagyú, ostobán gonosz politika színe és visszája. És még — oly sok egyéb mellett — a mai közéleti-kulturális demokrácia alighanem igen hosszú időkre érvényes választási lehetősége.

A mottóbéli könyv szerzője, az amerikai szociológusnő Sissela Bok egész vaskos kötetet áldozott az emberi hazugság lebilincselően leleményes változatainak elemzésére. Igen, azt már valóban megállapítottuk — sőt, olykor igen meggyőzően megvalósítani is próbáljuk —, hogy nem kell hazudnunk. Ám ami még hátra van, az éppen annak megláttása: milyen formában, mennyire, hogyan kell, érdemes, szükséges közölnünk, közzétennünk bármit is. S ezen a ponton még csak nem is a mai magyar tájékoztatáspolitika (nyilván sok mindenben bírálható) egészét kell szemügyre vennünk. „Csupán" a már említett közéleti-kulturális demokrácia gyakorlásának mikéntjeit. A fekete doboz(ok) intő példáját, ha úgy tetszik.

Az is az igazságok között van (ráadásul nem is keserű): a szabadság technikája nem egyéb, mint a hazugság fokozatos, kíméletlen falhoz szorítása. A hazugság divatjamúlt, ocsmány nagykabátja pedig az elhallgatás, amelynek gombjai között éppúgy megtalálhatók a butaság, mint az érdek diktálta, számító karrierizmus, vagy éppen az emberi gonoszság patentjei. Viszont az, hogy egy harminc éve készült filmet éppen a 30 évvel ezelőtti tragédia évfordulójának környékén lehetett látni a mozikban: másféle, az előbbinél jóval csinosabb (akár divatosabbnak is nevezhető) felöltők jótékony viseletének tulajdonítható. Amelynek szabása egyszerre jelzi az ósdi ruhaneműtorzszülött nem is bizományira, de szemetes-kukára méltó állagát és a korszerű viseletre éber, okos mai szemek valóságát. Mindebből persze a fenti kettő közötti látványos „mérkőzésre", efféle „csatározásra" ne gondoljon senki. Ugyanis nincs ilyesmire szükség. Hogy miért? Az ok rendkívül egyszerű. A szóbanforgó, ominózus fekete dobozokat ugyanis — tessék csak megfigyelni — előbb vagy utóbb, de mindig, mindig megtalálják. Mint most is.

Domonkos László

Születésének 175. évfordulóján

Koszorúk Liszt Ferencnek

Liszt Ferenc születésének 175. évfordulójára emlékezik a művelt világ, mindenütt rendezvények sokaságát tartják. Szegeden tegnap, a születésnap előestéjén, a Dóm téri nemzeti panteonban tartottak koszorúzási ünnepséget Liszt szobránál a Zeneművészek Szövetségének dél-magyarországi csoportja, a szimfonikus zenekar valamint négy zeneoktatási intézmény (zeneiskola, Tömörkény művészeti szakközépiskola, zeneakadémiai tagozat és a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola ének-zene tanszéke) képviselői. *Weninger Richárd*, a Zeneművészek szövetsége délmagyarországi csoportjának titkára mondott beszédet, s közreműködött a Bartók kórus.

Wittman hollandul

A Somogyi Könyvtár színvonalas kiállításai, tárlatai között is különlegesség: „Könyvek Hollandiából". Bent az előcsarnokban holland trikolór, a tárlókban ízlésesen elrendezett polcokon térképek, könyvek, a könyvtár böngészőjében holland kiadók művei és folyóiratok. Az idősebbek az albumokat lapozgatják (szerencsére a könyveket meg lehet nézni), a fiatalok a ki tudja, hányféle lap- és folyóiratok között tallóznak. Az érdeklődés, a siker szembeötlő.

Ez talán természetes is: a könyvnyomtatás klasszikus földje üzen. Az ismert mondás szerint a világot az Isten teremtette, Hollandiát a hollandok. Mindenesetre már 1570-től atlaszokat nyomtak ki, és virágzott a térképészet. A világon egyedülálló műfajt, a *poldertérképet* is Amszterdamban jelentették meg először. 1573-ban szótárat adtak ki, a tudományok enciklopédiáját; Descartes műveit 1654-től holland betűszedők, nyomdászok keze munkájából ismerték meg Európában.

A következő tárlókban és polcokon a híres *holland festészet* néhány kötete vár. 32 műben a festészet és grafika technikája, afféle piktorkalauz, de láttam külön a lóábrázolás-tankönyvet, csodálatos színekben pompázó életképeket bemutató vaskos albumot, művészettörténeti szemelvényeket is. A „Romantiske liefde" lapjait csak nosztalgiás sóhajjal lehet nézegetni; tele van Szinyei Merse Pálra emlékeztető jelenetekkel. A legszebb album, a „Mitológia a holland manierizmusban", a világ összes klasszikus, bibliai jelenete nagy művészek ecsetjén: páratlan együttes. Nem kisebb a megunhatatlan idős Peter Breughel képelménye sem.

A művészeti utazás után 47 *útikönyv* fogadja a szemlélődőt. Ez is a holland könyvnyomtatás egyik legrégibb műfaja: ország- és megyetérképek, városkalauzok hollandul és világnyelveken. Valamennyi között a Huis-ten Bosch-lakójának, Beatrix királynőnek a gyermekkori iskolásfüzeteit bemutató könyv a legérdekesebb.

Ami a *történelmet* illeti, az első világháború után sok gyerek addig nem látott ételeken erősödött. Ez az áldozatkészség, összetartás fényesen vizsgázott a „Gronigen 1940—45" című kötet tanúsága szerint is. Ez a könyv a holland ellenállás krónikája: korabeli fényképek, rendeletek, életképek alapján. Ha erről a korszakról esik szó, egy 15 éves korában koncentrációs táborban elpusztított kislány élete mindig előkerül. Arcképe néz ránk a Het achterhuis (A hátsó traktus) és a De dagboeken van Anna Frank (Anna Frank naplója) könyvek borítójáról. A világszerte ismert mű hasonmás kiadása ki tudja hányadszori olvasásra is megrázó élmény.

Marga Minco reprezentálja a *holland irodalmat*, ám a Magyarországon jól ismert Theun de Vries nevével is találkozhatunk. Szerencsés ötlet volt a magyarul megjelent holland műveket együtt szerepeltetni a hazaiakkal. Wittman professzor Das Goldene Zeitalter der Niederlanden (Németalföld aranykora) című munkája pedig a szegedieknek is külön büszkesége lehet.

Rozsnyai Jenő

A varroda kincsei

Barangolás Ék Erzsébet jelmezbirodalmában

Pár nappal a bemutató előtt a jelmeztervezőnek semmi dolga sincs, hihetnénk. A megfelelő időben letette a rajzokat, csak a premiert várja... A valóság persze másként fest. Az utolsó napokban is sürög-forog a szabóműhely, s aki az egészet áttekinti, irányítja, ellenőrzi: *Ék Erzsébet*.

Már a fogason sorakozik a Vérnásznak az a része, ami a varrodára tartozik. A sötét színű, szürke, fekete vászon- és selyemruhák így, a színpadtól távol is méltóságteljes szomorúságot árasztanak.

*

A jelmez akkor kel életre, amint a színész magára ölti. A rendező, *Oberfrank Géza* kívánságára Ék Erzsébet igyekezett úgy formálni, hogy se tisztán spanyol, se népies magyar, se földhöz-ragadt paraszt ne legyen. Értelmezése szerint az ember belső szférája tükröződjék inkább.

— A formavilág, amit kialakítottam, a közösségbe illeszkedésnek, a társadalom elvárásaival ütközésnek problémáit rejti. Vannak bezárt emberek, vannak megtörtek, szürkék, ezt próbáltam hajszálpontosan képre fordítani.

A Feleség például: beletörődött sorsába, ezért aztán börtönrácscsíkokat visel. Ám egészében úgy hat, mint a paraszti ünneplő. Ugyanaz a forma a Menyasszonyé is, csak fehérben. Szürke, sármintás vásznat kap a kórus, csupán a gyerekek, a romlatlanok jelennek meg színesben.

— *Mielőtt hozzáfogtál a tervekhez, alaposan áttanulmányoztad a darabot, a kort, a stílust. Mennyire valószínű, hogy a közönség, első találkozásra a Vérnásszal, ugyanúgy értelmezi a szimbólumokat?*

— Természetesen a nézőnek nem kell pontosan megfogalmaznia, miért éppen ilyen a jelmez. Sokszor a színészeknek sem fejezem ki szavakkal. Egyszerűen úgy kell megformálni az anyagot, hogy a szemlélő érezze, tényleg be van zárva az az ember... Az érzelmeket, a lelkiállapotot közvetítik a ruhák. Maguk az anyagok is keltenek hatást. Mondok egy példát. A fekete selyem fojtott, hideg érzékiséget, eleganciát sugall, élesen gondolkodó jellemet. A fekete vászon nyers, rusztikus belsőt, csiszolatlan modort, a fekete bársony gazdagságot, álságos világot takar. Nem mindig a szemkápráztató ruha hatásos. Fontosabb, hogy egységes gondolatvilág érvényesüljék. A saját elképzelésemet szeretném elfogadtatni, s nem a néző elvárásainak próbálok eleget tenni.

— *A gondolati egység azonban egy-egy színészre bomlik végül...*

— Nagyon meg kell ismerni őket, tudni, mi a jellegzetes színpadi tulajdonságuk. Merev tartású, természetellenes hanghordozású primadonnára nem erőltethetek mindenáron lezser szerelést, úgysem érzi magát jól benne. Ne dolgozzék egymás ellen a színész és a ruha. Ugyanazt, amit egyébként egy slendrián nadrág jelent, az említett esetben hagyományos, ám laza anyagból készült szoknya oldott meg.

— *S a trükkök? Egy-egy rafinált modell csodákat művelhet...*

— Ezzel kapcsolatban talán rendhagyó a véleményem. Szerintem mindenki úgy szép, ahogy pillanatnyi állapotában létezik. Azaz: szívem szerint nem faragnék három centiket a derékból, hanem azt mondom, ha egy fiatal lány éppenséggel százkilós, bele lehet szeretni, ha varázsa van. Vagy összekerül egy pár, ahol a fiú tíz centivel alacsonyabb. Nos, belemegyek egy kis sarokemelésbe, de attól még nem lesz magas az illető. Vagy daliás a viselkedése, illúziókeltő, vagy pedig rá kell adni egy sötétkék bársony öltönyt, olyan anyagot, mely a kívánt magatartásformát hordozza.

*

Körülnézünk a műhelyben, a színház nyolcadik emeletén. Nem hiszem, hogy akad nő, akinek szíve meg ne dobbanna a varroda kincsei láttán. Nemes anyagok, szikrázó aranybrokát, elegáns lurex, sejtelmes selyemvégek szanaszét, a vállfákon kosztümök. Bárki belebújna: királynővé, herceggé változna...

— Több vidéki színházban dolgoztam, talán ez a varroda a legjobb az összes közt. Kitűnő szakemberek, ráéreznek az elgondolásra. Ez nem gyár... Hiába mondom el, mit szeretnék, ha a varrónő kezét nem a gondolatai és érzelmei vezetik. Egy raffolt ruha, mint a *Vérnász-beli* Anyáé, lehet gusztustalan puffanat, és lehet, mint ez, méltóságteljes fatörzs, melyet megviselt az élet, recéket vésett bele az idő.

A kereskedelemben manapság nehézkes beszerezni a megfelelő matériákat. Jól jön ilyenkor a színház dorozsmai raktára. Itt tárolják a repertoárdarabok jelmezeit, valamint a két évnél fiatalabbakat — ez utóbbiakat tervezői jog védi. A régebbiek, melyeket valószínűleg nem használnak többé, szétbontásra várnak, hogy új kombinációban tűnjenek fel ismét a deszkákon. Így készült Ék Erzsébet egyik legkedvesebb munkájának, a *Keannek* valamennyi öltözéke is. Néhány kosztümöt érdemes lenne kiállításon közszemlére tenni, hisz kultúrtörténeti értéket képviselnek. A *Mária főhadnagy* díszmagyarjai például, melyek pontos másai a korabelieknek. S ha mai darab készül, vagy nincs elegendő régi kelme a raktárban, a jelmeztervező, mint jó háziasszony, útrakél, s járja a méteráruüzleteket, kilóskereskedéseket. Telefonál, szervez, felkutat... Elkelne ilyenkor egy asszisztens, aki a munka másodlagos, de önálló részét végezné.

*

— *Amikor a művész színre lép, s tapsot kap, eszünkbe sem jut, hogy esetleg a jelmez dobja fel. Ha viszont rosszul néz ki, annál feltűnőbb.*

— Akkor jó, ha észrevehetetlen a ruha. Nem hiszem, hogy a festő, szobrász konkrétabb összefüggésben lenne a közönséggel. Ha visszajelzésre vágyom, kiállításon veszek részt. Volt már kövekből, textilmunkákból. Nem kompromisszum, hogy a színész elvesz vagy hozzátesz a tervemhez, inkább örőm, hisz lelket lehel belé. Ideális létezés hát számomra a színház: közös alkotás, mintha egy kollektív szobrot formálnánk végtelenül.

Varju Erika

Művészetpolitikai fórum

Bár égető szükségleteink, gazdasági gondjaink mellett eltörpülnek, mégsem haszontalan számontartani, időről-időre terítékre hozni, vitára bocsátani a művészeti élet aktuális kérdéseit sem. Ez derült ki a megyei pártbizottság, illetve annak oktatási igazgatósága valamint a TIT közös szervezésében létrehozott *művészetpolitikai fórum* első rendezvényén, melyre a szegedi Sajtóházba invitálták a helyi párt- és állami élet művelődéspolitikusai mellett az irodalmi és művészeti műhelyek irányítóit, a szövetségi csoportok vezető képviselőit, a művészetkritikusokat.

Napjaink rohanó tempójában már az sem csekélység, ha egy ilyen kör összehozható. Másutt és máskor ugyanis alig akad alkalom, hogy a művészeti élet kérdéseiről ugyanannál az asztalnál cseréljen eszmét vagy rögeszmét festő a színművésszel, zenész, rendező, író a politikussal. Vitaindítójában a Csongrád megyében működő alkotóműhelyekről, párt- és állami irányításról a megyei párt végrehajtó bizottságának közelmúltbeli állásfoglalása nyomán adta föl a labdát *Koncz János*, a megyei pártbizottság titkára, s a hozzászólásokból seregnyi értékes javaslat, észrevétel tudatta, az anyag elevenbe hatolt. A színháznyitással kapcsolatos tartalmi és formai reflexiók, a művészetek és a tudományok exponenseinek párbeszédigénye, az irodalmi rendezvények szervezési gondjai, a különböző országos díjak, elismerések juttatásának főváros—vidék viszonylatokban földerengő anomáliái, a régi Hungária lassan odázhatatlan fölújításának összefüggése a szegedi hangversenyterem akut hiányával vagy éppen a helyi könyvkiadás ügyeinek mind-mind olyan téma, amelyben egy ilyen összejövetel résztvevői haszonnal hallathatják hangjukat: Sőt; a mindenkori *aktuális döntésekhez* úgyszólván nélkülözhetetlenül. A tervek szerint hasonló fórumot még négy-öt alkalommal hívnának össze az évadban, ahol megyénk gazdasági helyzetéről, a művészet és társadalom kapcsolatrendszeréről, a színjátszás speciális vidéki problémáiról meg kiállításpolitikánkról lenne szó, s ahová a témáknak megfelelően más érdekelteket-érintetteket is meghívnak. Egy olyan fórumra tehát, melynek hasznára *az összetétele* is garancia lehet.